

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ**

ЄРОШЕНКО ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

УДК 141.132:141.4

**ХРИСТІЯНСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО ІСТИНУ
ЯК ДЖЕРЕЛО РАЦІОНАЛЬНОСТІ
НАУКИ НОВОГО ЧАСУ**

Спеціальність 09.00.09 – філософія науки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Донецького національного університету Міністерства освіти і науки України (м. Вінниця).

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
БІЛОКОБИЛЬСЬКИЙ Олександр Володимирович,
професор кафедри філософії
Донецького національного університету
Міністерства освіти і науки України (м. Вінниця).

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
МЄЛКОВ Юрій Олександрович,
завідувач кафедри філософії
ПАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна академія управління персоналом»»;

кандидат філософських наук, доцент
БОРОВСЬКА Людмила Олександрівна,
доцент кафедри філософських та соціальних наук
Київського національного торгово-економічного
університету Міністерства освіти і науки України.

Захист відбудеться 24 червня 2016 року о 14-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.161.01 в Інституті філософії імені Г.С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розіслано « ____ » травня 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор філософських наук

Т. В. Гардашук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Актуальність міркувань про сутність і походження наукової раціональності для сучасної української думки зумовлена кількома причинами. Питання про підстави легітимного мислення завжди постає під час історичних потрясінь, коли ідеологічна модель, вибудована у відповідності до раціональності попереднього періоду, підпадає під сумнів, а разом із нею під сумнів ставлять її фундамент. Сьогодні все частіше говорять про кризу модерної західної цивілізації, яка не змогла реалізувати просвітницькі ідеали, що призвело до соціально-політичних потрясінь в усьому світі. Через цю кризу вже з середини минулого століття відбуваються спроби проаналізувати, виправдати чи спростувати світоглядні підстави цієї цивілізації, зокрема й наукову раціональність, яка з просвітницьких часів вважалася чи не єдиною легітимною формою уявлень про світ. Напевно, можна сказати, що першою ознакою розуміння європейськими дослідниками цієї кризи стали спроби довести унікальну та абсолютну цінність наукової раціональності як способу осягнення реальності, які мали місце в кількох хвилях позитивізму (О. Конт та Г. Спенсер, Е. Мах та Р. Авенаріус, учасники Віденського гуртка), в ранній філософії Вітгенштайна («Логіко-філософський трактат») тощо. Згодом їх місце посіли критичні теорії наукової раціональності, які постали з пізньої гуссерлівської та попперівської філософії та розвинулися в цілу школу філософії науки. І вже після цих діалектичних коливань модерну наукову раціональність почали досліджувати більш виважено (Б. Рассел, М. Бунге, Дж. Сьорл, С. Швирьов, І. Касавін та ін.). Це може свідчити і про те, що для сучасних дослідників вона перетворюється на сторонній об'єкт, який можна об'єктивно аналізувати, зважувати й піддавати неангажованому спостереженню.

Попри сумніви щодо спроможності наукової раціональності авторитетно говорити про істинний стан речей, останнім часом постає питання про те, що саме завдяки раціональному підходу й науковій методології обговорення проблем можна вирішувати конфліктні ситуації, що виникають в суспільстві на різних рівнях. Саме неангажоване та об'єктивне дослідження підвалин природничо-наукової раціональності, до якого, принаймні, прагне наукова свідомість, навіть якщо на практиці вона й залежить також від ірраціонального компоненту, може стати методологічною підставою для пошуку як причин кризи наукового світогляду, так і способів її подолання. Розробка даної проблеми може сприяти обґрунтуванню підстав для плідного діалогу між науковою спільнотою, представниками різних релігійних конфесій та суспільством під час пошуку шляхів розв'язання актуальних проблем сучасності: глобалізація, мир, зміни клімату, збереження довкілля тощо.

В українській філософії, як і взагалі на пострадянському просторі, розвивається потужний напрям дослідження наукової раціональності. Раціональність модерної науки, її генеза та зв'язок із премодерними світоглядними орієнтирами (перш за все – з Середньовіччям, але також і з Античністю)

перебуває в центрі уваги таких дослідників, як О. Білокобильський, Г. Волинка, П. Гайденко, В. Додонова, Д. Дубровський, А. Івін, І. Касавін, В. Катасонов, М. Кіссель, С. Кримський, В. Кузнецов, Є. Леонтєва, Л. Маркова, С. Неретина, Л. Озадовська, Т. Ойзерман, А. Павленко, А. Панарін, І. Пасько, М. Попович, В. Порус, Г. Смирнов, В. Стьопін, К. Узбек, О. Хома, Ю. Шичалин та ін. Вагомий внесок в дослідження наукової раціональності внесли такі представники філософії і методології науки як І. Алексєєв, Т. Гардашук, П. Дишлевий, П. Йолон, М. Кисельов, В. Лук'янець, О. Мамчур, В. Порус та ін. Особливу увагу привертають сучасні інтерпретації раціональності в межах теорії дискурсу К.-О. Апеля та Ю. Габермаса, а також українських дослідників А. Єрмоленка, Л. Ситніченко та ін. Ці дослідники, спираючись на світову дослідницькі традиції, проголошують спадкоємність наукової раціональності Нового часу, перш за все, від середньовічної християнської раціональності. Нерідко серед дослідників побутує думка, що наука існувала як спосіб пізнання реальності в усі часи, хоча антична, середньовічна та модерна науки суттєво відрізнялися одна від одної. З іншого боку, в останні десятиліття (одними з перших про це казали Е. Жильсон та О. Койре, пізніше – Б. Латур, А. Аполлонов та ін.) починає набирати сили концепція, згідно з якою Новий час не дав специфічно нової раціональності, і ні Лютер, ні Декарт, ні Спіноза не виходили в своїх роздумах за межі парадигми мислення, що постала за часів схоластики.

Третя позиція, яку можна вважати найбільш перспективною, і яку буде розгорнуто в даному дисертаційному дослідженні, полягає в тому, що новочасна наукова раціональність є унікальним явищем, яке відтворює основні принципи середньовічної християнської раціональності, перетворюючи їх на суто іманентні людському розуму явища, тоді як середньовічна раціональність пов'язувала їх із надлюдським, абсолютним виміром. У даній роботі буде досліджено це перетворення, зокрема, на прикладі вчення про істину, яке перейшло з християнської теології до новочасної матеріалістичної науки. Адекватно визначивши сутнісні риси наукової раціональності Нового часу та її зв'язок із середньовічною раціональністю християнської теології, можна буде більш чітко зрозуміти в подальшому зміст кризи наукової раціональності. З іншого боку, розуміючи сутність і межі наукової раціональності, можна визначити релевантні ситуації для її використання під час розв'язання певної проблематики. Тобто, маючи більш чітке орієнтування в сутнісних рисах і генезі цієї раціональності, можна більш адекватно використовувати її в якості дослідницького інструменту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідних тем кафедри філософії ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» МОН України Н-10-12 «Розвиток віртуального простору мережі Інтернет як чинник трансформації релігійного життя сучасної людини» (2011–2012 рр.), а також Н-14-13 «Процеси секуляризації та десекуляризації в сучасному суспільстві: сутність, форми та регіональна специфіка» (2013 р.).

Метою дослідження є експлікація механізмів перетворення християнського вчення про істину в імперативи наукової раціональності Нового часу.

Досягненню мети сприятиме виконання наступних **дослідницьких завдань**:

- встановити специфічні риси наукової раціональності Нового часу, її генетичну залежність від схоластичної раціональності та відмінність від раціональності античної;

- дослідити особливості християнського вчення про істину, що вплинули на формування парадигми раціональності, яка сформувалася в християнській теології доби Вселенських соборів;

- простежити спадкоємність між схоластичним вченням про істину та ранньохристиянського розуміння проблеми істини;

- визначити міру генетичного зв'язку наукової раціональності Нового часу та християнської раціональності в частині методу та в частині мети пошуку істини.

Об'єкт дослідження – зв'язок раціональності науки Нового часу та середньовічного християнського вчення про істину.

Предмет дослідження – шляхи перетворення християнського вчення про істину в імперативи наукового метода.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження побудоване на поєднанні історико-філософських і феноменологічного методів. Феноменологічний метод застосовується для аналізу сутності новочасної наукової раціональності шляхом експлікації її основних атрибутів. Така експлікація здійснюється завдяки рефлексії щодо модерної раціональності, і в цьому сенсі дослідження спирається на методологію філософії науки..

Серед історико-філософських методів важливе місце посідає аналіз філософських і теологічних джерел, що дозволяє виокремити архетипічні риси християнського світогляду, який у своєму гносеологічному аспекті багато в чому залежав від сотеріологічних і праксеологічних вчень, а також частково перетинався з античними філософськими і правовими вченнями, що відображали, в свою чергу, античну раціональність.

Порівняння основних рис новочасної, середньовічної та античної парадигм раціональності вимагає застосування методу компаративного аналізу, так само як і зіставлення ранньохристиянського та середньовічного вчень про істину, а також теологічного та наукового поглядів на проблему істини. Завдяки компаративному методу можна виокремити повторювані (в прямому чи перетвореному вигляді) риси, а також унікальні характеристики, що притаманні лише модерному світоглядові та не зустрічалися раніше.

У процесі формулювання основних положень, висновків та наукової новизни застосовано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, аналогії.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у введенні в апарат філософії науки уявлень про християнське вчення про істину, у формі експлікованої структури конциліарної фіксації істини (втілене у Вселенських

соборах) як джерела імперативу наукової істини та шляхи його перетворення на частину методу модерної науки. Новизна дисертаційного дослідження розкрита в наступних положеннях, що виносяться на захист:

Вперше:

– обґрунтовано положення про те, що раціональність науки Нового часу сформувалась навколо імперативу наявності істини та її досяжності для людського розуму, що народився у добу Вселенських соборів як принцип конциліарної фіксації Абсолютної (Божественної) істини в посеїбічному вимірі реальності у формі догматів;

– доведено, що попри відсутність експліцитного загальнохристиянського вчення про істину, його ядро створюють віра в 1) Бога як джерела Абсолютної Істини, 2) Церкву, що володіє всією повнотою Істини, і від імені якої виступає колегіальний представницький орган – собор легітимних представників окремих церков, який на основі принципу конциліарності стверджує «емпіричні» формули небесної Істини – догмати, які «конкретизують» істину Одкровення. Механізм фіксації теологічних істин у схоластичну добу отримав подальшу раціоналізацію та став використовуватися також для фіксації істин природних;

– запропоновано новий підхід до інтерпретації предмету науки, трьохріневої структури якого входять (на онтологічному рівні) уявлення про істину як регулятив наукового пізнання, що сформувалися в середньовічному християнстві. Першим з цих шарів є рівень онтологічних аксіом, що фундують саму можливість пізнання предмету та сприймаються вченим без сумнівів, бо співпадають з його уявленнями про світ. На другому рівні перебувають теоретичні схеми, закони та закономірності, що представляють собою конкретизацію аксіоматичних уявлень в емпіричній площині. Третій рівень охоплює емпіричне наповнення наукового знання, тобто це рівень наукових фактів, які формуються лише в світлі аксіоматичних та теоретичних очікувань дослідника та фіксуються експериментально.

Уточнено положення про те, що

– античні уявлення про істину не були безпосереднім джерелом раціональності науки Нового часу, хоча концептуальний апарат давньогрецької філософії вплинув на формування християнської догматики та християнської раціональності. Антична думка, використовуючи на позначення істини те ж слово, що й згодом християнська думка, вважала найважливішою властивістю істини потаємність, через що людина не могла повністю її зрозуміти, а лише мала змогу споглядати її ідеальну сутність у містичному акті теоретизування.

Набули подальшого розвитку положення про те, що

– природничі науки мають справи не з безпосередньо «речами», а з певним чином оформленим предметом дослідження, що репрезентується «фактами». Фактом в цьому випадку треба визнати конкретизацію онтологічних аксіом (однією з яких є уявлення про наявність та досяжність істини) в певній емпіричній ситуації;

– «трансляторами» релігійних переконань ортодоксальних християн щодо раціональності науки Нового часу були її творці – автори перших наукових програм – Коперник, Галілей, Декарт, Ньютон та ін., які в своїх побудовах відштовхувалися від релігійного світогляду, вважаючи можливим пізнання істини, насамперед, завдяки тому, що світ, у якому перебуває істина, створений Богом, що сам по собі є повнотою Істини;

– західна наука є продуктом культури, що має християнські витоки та несе в своїй структурі секуляризовані, але за походженням релігійні імперативи, які імпліцитно присутні в структурі наукового пізнання.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Окремі положення і висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані під час розробки і викладання навчальних курсів із філософії, філософії науки, феноменології та соціології науки, історії науки, культурології та релігієзнавства, а також укладання підручників із відповідних дисциплін.

Результати дослідження можуть використовуватися для встановлення меж евристичності наукової новочасної раціональності, її універсальності та генетичного зв'язку з іншими парадигмами раціональності. Більш адекватне розуміння сутності та меж наукової раціональності може дозволити подолати кризу, в якій перебуває модерна раціональність, та використовувати її для вирішення нагальних завдань.

Особистий внесок здобувача Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою автора. Висновки і положення наукової новизни одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри філософії і релігієзнавства факультету філософії і релігієзнавства Державного університету інформатики і штучного інтелекту МОН України, а також на засіданнях кафедри філософії Донецького національного технічного університету МОН України. Окремі положення та ідеї дослідження було апробовано під час виступів у конференціях та інших наукових заходах, серед яких: Міжнародні науково-практичні конференції «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, Україна, 2006, 2007, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 рр.); II Міжнародна науково-практична конференція молодих учених, аспірантів, студентів «Сучасна інформаційна Україна: інформатика, економіка, філософія» (Донецьк, Україна) 2008; Міжнародна наукова конференція «Філософія гуманітарного знання» (Чернівці, Україна) 2008.

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані в 6 статтях у фахових наукових виданнях (у тому числі в одній статті в журналі, що зареєстрований в міжнародних наукометричних базах), статтях і тезах виступів на наукових конференціях, а також у якості розділу в колективній монографії.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена логікою дослідницької мети й основних завдань. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 170 сторінок, з них 152 сторінки

основного тексту і 18 сторінок списку використаних джерел. Список використаних джерел містить 206 позицій, з них 23 позиції – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, показано зв'язок роботи з науковими програмами, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету та завдання, виокремлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження, представлено апробацію результатів дослідження та структуру дисертації.

Перший розділ «Науковий розум як предмет філософської експансії та її методологія» є експлікацією сучасного розуміння сутності наукового знання в аспекті його ставлення до істини. Спочатку аналізуються сучасні концепції наукового знання, простежуючи їхнє поступове зміщення від позитивістської переконаності в універсальності та безпомилковості наукового пізнання дійсності до визнання наукової раціональності лише одним з варіантів сприйняття дійсності, до того ж залежним від загальних культурних домінант західноєвропейського модерну. Далі визначено наявність трьох основних пластів, які в сукупності утворюють базу для наукового пізнання. Перший пласт – це фундаментальні аксіоми, на які дослідник спирається у своєму світогляді, що формується загальними світоглядними орієнтирами доби, та не піддаються сумніву. Це рівень найбільш загальних уявлень про закони існування всесвіту. Другий пласт – це сукупність теоретичних схем, конкретних фізичних законів, які виводяться з аксіоматичного рівня та складають базу для стабільності умов проведення досліджень. Третій шар (пласт) – це сукупність фактів, якими дослідник оперує під час проведення експериментів, і які він не може використати (навіть побачити й зафіксувати), якщо вони не відповідають першому та другому шарам (пластам). Після визначення специфіки предмета сучасного наукового пізнання аналізується основна його мета, а саме – прагнення до істини як головного регулятива пізнавальної діяльності в галузі науки.

Підрозділ 1.1 «Дискусії про сутність науки: від позитивізму до релятивізму» присвячений огляду методологічних підстав наукової раціональності, у тому числі апеляції до пізнаваності світу і необхідності пізнання; орієнтації на емпіричне знання і прагнення перевірити теоретичні побудови експериментальним шляхом. Крім того, виділена трирівнева структура наукового предмету (фундаментальний, схематичний і фактологічний рівні). Стверджується, що перший рівень у цій структурі є найбільш самостійним (втім, він залежить від загальних світоглядних настанов, і тому також змінюється в залежності від змін культурного тла), тоді як другий і третій рівні залежні від першого та не можуть бути сповна задіяні, якщо не враховувати наявності першого. Таким чином пояснюється констатована численними філософами науки (І. Касавін, С. Кримський, О. Мамчур, В. Стьопін, Дж. Холтон та ін.) соціальна природа наукового предмету, оскільки перший рівень у структурі наукового предмету

якраз відсилає вченого до матриці культурних смислів, в межах якої відбувається дослідження, і наявність неупорядкованих та випадкових фактів без існування цього соціального виміру зробила б наукове дослідження беззмістовним і безцільним, а отже й неможливим.

Підрозділ 2.2 «Імператив істини в науці як філософська проблема» спрямований на визначення зв'язку предмета наукового пізнання та наукової теорії істини. Доведено, що переконаність представників наукового світогляду в існуванні істини і необхідності її фіксації є одним з головних елементів онтологічного рівня, який фундає наукові пошуки. Навіть сам онтологічний рівень у структурі наукового предмету зумовлений впевненістю в наявності істинного вигляду реальності, тоді як ця впевненість не потребує доведення за допомогою фактів, та й не може бути доведена емпіричним шляхом. Істина, з точки зору науковця, перебуває в предметі дослідження до початку дослідницької діяльності, проте має бути експлікована шляхом її інтерсуб'єктивного сприйняття як наочної раціональної очевидності. Імператив існування істини доповнюється імперативом її пошуку, тобто людина не лише може отримати доступ до істинного стану речей, але й зобов'язана це робити. Таке переконання також не може бути виведене з емпіричних досліджень і є аксіомою, що зумовлена культурним тлом модерної науки.

Другий розділ «Методологічне спадкоємство наукової раціональності від християнської онтології» присвячено зіставленню наукового підходу до методу та більш ранніх західноєвропейських пізнавальних парадигм, перш за все середньовічної та античної, з метою визначення відмінностей у розумінні істини та її придатності до пізнання. Після зробленого в першому розділі визначення специфіки наукового дослідження доби Модерну, в даному розділі простежується сутнісний, методологічний і генетичний зв'язок новочасної наукової раціональності з більш ранніми епохами існування європейського раціо – Середньовіччям та Античністю. Зроблено висновок, що саме середньовічна християнська пізнавальна парадигма стала засадничою для формування новочасної природничо-наукової раціональності, тоді як античній притаманні особливості, які не наслідувалися ні християнською теологією, ні модерною наукою.

У підрозділі 2.1 «Генетичний зв'язок методів модерної науки і християнської теології» проаналізовано структурний і генетичний зв'язок методів науки і християнської теології. Цей зв'язок демонструється на прикладі світоглядних орієнтацій видатних учених раннього Нового часу (Коперника, Галілея, Кеплера, Декарта та інших), які користуються природничо-науковою фразеологією, але виходять з християнської аксіоматики. Зокрема, ці вчені будували свої учення, виходячи з уявлень про об'єктивність світу, про присутність в ньому повноти істини і можливості пізнати цю істину. Ранньомодерні вчені (наприклад, Коперник) не тільки вважають, що істину можливо пізнати, але сприймають пізнання істини як свій обов'язок, те, чого від них чекає Бог, і це до певної міри пояснює жертвність, з якою вони готові були відстоювати свої переконання. У свою чергу, дані твердження були результатом

розвитку християнської теології, хоча в ній вони були важливі лише в співвідношенні з концепціями створення світу Богом, божественного промислу, одкровення Істини в Христі тощо. Таким чином, онтологічний рівень наукового предмету в ранньому Модерні залишався сутнісно християнським. Так само, залишалися сутнісно християнськими філософські системи раннього Нового часу, зокрема, системи Рене Декарта та Ісаака Ньютона.

У підрозділі 2.2 «Теоретичні та практичні відмінності парадигм давньогрецької і природничо-наукової раціональностей» зіставляються наукова раціональність і раціональність антична, та наголошується думка про те, що пафос відкриття і фіксації Істини не був властивий античній раціональності, так само як і прагнення пізнати навколишній світ емпіричних фактів. Давньогрецькі мислителі, зокрема, Платон, вважали істинним ідеальний світ, визнаючи лише його частковий зв'язок як з профанним світом речей, так і зі сферою теоретичної рефлексії. Таким чином, антична модель раціональності не може бути названа прямим витокom наукової раціональності, оскільки має інші орієнтири і методи дослідження. З іншого боку, концептуалістика античної філософії використовувалася в християнській теології, що дозволяє говорити про опосередкований вплив її на наукову концептуалістику Модерну. Компаративний аналіз античної, середньовічної та модерної раціональностей дозволяє не просто говорити про більш вагомий внесок християнського середньовічного світогляду до становлення наукової раціональності, але й вийти на більш широку проблему соціальної та культурної зумовленості раціональності, а отже вказати на її релятивний характер.

У третьому розділі «Християнське вчення про істину і його значення для формування раціональності Нового часу» аналізується принциповий зв'язок наукового сприйняття істини з християнським теологічним вченням про істину. Християнська теорія істини розглядається, починаючи від біблійного дискурсу, через добу патристики та соборів (Климент Олександрійський, Афінагор, Іларій Піктавійський, Августин, Афанасій Олександрійський, Максим Сповідник та ін.), до постановня схоластичних (Фома Аквінський, Роберт Гроссетест, Роджер Бекон, Вільям Оккам та ін.) концепцій. Визначається залежність християнської теорії пізнання від креаціоністської онтології, а також сотеріології та вчення про втілення Бога у Христі. Аналізується трансформація античної концептуалістики, пов'язаної з проблемою істини, в межах християнської теології. Розглянуто становлення інституту конциліарної фіксації догматичних положень, які вважаються вираженням істини, а не її встановленням (тобто істина існує об'єктивно та вічно, але собор може вербалізувати її в певній формі). Проаналізовано також висловлювання авторитетних християнських теологів щодо проблеми істини та її досяжності людському розумові. Також у розділі розглядається розвиток учення про істину як трансценденталію в межах східного та західного теологічних дискурсів.

У підрозділі 3.1 «Християнське вчення про Істину: сутність і генезис» розглянуті суть і генезис християнського вчення про істину, від згадки істини в Біблії і до періоду ранньої схоластики (апостол Павло, Афінагор, Тертулліан,

ларій, Григорій Богослов, Августин, Боецій, Ансельм та ін.). З християнської точки зору, носієм повноти істини є Бог, проте, на відміну від античного ідеального світу, християнський Бог самостійно відкривається людству як в ході втілення другої особи Трійці, так і в Біблії, а також в Церкві, яка вважається містичним чином з'єднаною з божественною природою. Істина в християнстві не обмежена сферою епістемології, але також є сотеріологічною, тобто є запорукою порятунку людської душі. У зв'язку з цим підвищується інтерес богословів до проблеми істини, а також зростає статус концепту істини у рамках теорії пізнання. Християнська теологія ставить питання про принципovu пізнаваність істини і про обов'язок людини займатися пізнанням істини. Цей підхід збережеться і набуде визначального значення в рамках модерної наукової раціональності.

Підрозділ 3.2 «Теологічний інструментарій ствердження істини й боротьба з ерезами в християнстві IV-VIII ст.» розглядає специфіку фіксації істини в межах християнської епістемології. Важливим нововведенням християнської теології порівняно з античною філософією стало визнання церкви – людської за природою інституції – носієм повноти істини, а відповідно і визнання такого способу фіксації істини як консенсус уповноважених професіоналів, що виявився у формі церковних соборів. Собор не вважався вищим за всю сукупність церковної громадськості, тому якщо його рішення не визнавалися повнотою церкви, вони не вважалися фіксацією істини, проте саме собор уповноважених представників вважався виразником істини від імені церкви, тоді як думка окремого богослова не вважалася досить авторитетною. Більш того, якщо собор відкидав висловлену окремим богословом думку, вона вже не могла легітимно претендувати на істинність, принаймні до рішення іншого собору.

Підрозділ 3.3 «Архетипічне повторення християнського органону в схоластиці та його трансформація новочасній науці» присвячений розвитку християнського підходу до істини в епоху схоластики, яка стала безпосереднім попередником модерної науки. У схоластиці істина вважається однією з трансценденталій, що об'єктивно існує і доступна людям через одкровення, а існує теорія розрізнення вищої божественної істини та партикулярних істин конкретних створених речей. Теорія подвійної істини внесла раціональне пізнання до переліку дієвих механізмів досягнення істини, поряд із відвертою теологією. До новацій схоластичного вчення про істину можна віднести також концентрацію інтересу дослідників на іманентному світі, що дала підставу для природної теології. У свою чергу, природна теологія згодом відокремилася від теології одкровення і стала концептуальною підставою світогляду і методології науки Нового часу.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження мало на меті експлікувати механізми перетворення християнського вчення про істину в імперативи наукової

раціональності, для чого було проаналізовано сутнісні риси новочасної раціональності, віднайдено спільне та відмінне в характеристиках наукової раціональності Нового часу та попередніх історичних типів раціональності. Відповідно до такої логіки роботи, можна зробити наступні висновки.

1. В структурі предмету наукового дослідження можна виокремити три рівня, або шари, які утворилися в ході історичного розвитку наукового знання та відрізняють його від інших пізнавальних практик. Першим з цих шарів є рівень онтологічних аксіом, що фундують саму можливість пізнання предмету та сприймаються вченим без сумнівів, бо співпадають з його уявленнями про світ. На другому рівні перебувають теоретичні схеми, закони та закономірності, що представляють собою конкретизацію аксіоматичних уявлень в емпіричній площині. Третій рівень охоплює емпіричне наповнення наукового знання, тобто це рівень наукових фактів, які формуються лише в світлі аксіоматичних та теоретичних очікувань дослідника та фіксуються експериментально.

Дослідник не може безпосередньо звернутися до речей самих по собі, і набір чуттєвої інформації не може стати фактологічною базою без наявності попередніх припущень, які базуються на онтологічній постулатах, а також на теоретичних побудовах другого шару, що слідує з цієї онтологічної аксіоматики. Попри повну залежність фактологічного рівня наукового предмету від теоретико-схематичного й онтологічного, слід зазначити, що останній не залежить від інших двох. Цей рівень створюється у відповідності до загальних культурних особливостей тієї чи іншої доби, а також спадку, який вона отримала від попередніх часів у вигляді світоглядних настанов, базованих на релігійно-міфологічному вченні тієї чи іншої традиції та засвоєних вченим свідомо чи інтуїтивно в якості власних світоглядно-релігійних переконань.

2. У випадку новочасної науки ці спадкові світоглядні настанови пов'язані не з усіма епохами існування європейської раціональності, а конкретно з християнським віровченням, секуляризація якого протягом Середніх віків і обумовила специфічні риси модерної наукової раціональності. В той же час антична теорія істини будувалася на протиставленні сакрального (в якому вкорінена істина) та профанного (в якому істина лише проектується, або символічно відкривається). Людина має лише ідеальний доступ до істини (за допомогою розуму) та змушена жити в світі тіней – подоби ідеальних прообразів земних речей, і в цьому антична парадигма істини принципово відрізняється від християнської. Навіть незважаючи на те, що і в елліністичній думці, і в грекомовному християнстві використовувалося одне й те слово на позначення істини, а саме *ἀλήθεια*, це поняття наповнювалося різними змістами у християнських богословів та античних філософів. Елліністична думка не припускала можливості повного розкриття істини, яка залишалася втаємниченою, і її неприхованість принципово не могла завершитися повним розкриттям. Християнське тлумачення поняття *ἀλήθεια* базувалося на тому, що Істина у вищому сенсі цього слова вже є доступною людям в особі Христа, а отже неприхованість істини означає її відкритість людині. Загалом ця ступінь відкритості істини відрізняє християнську доктрину не тільки від

елліністичної, а й також від іудейської (і загалом семітської), оскільки остання також завжди залишала місце для нового одкровення, тоді як у християнстві нового одкровення, а отже й подальшого проникнення в сутність істини, не передбачалося. Але, не зважаючи на те, що античні уявлення про істину не є безпосереднім фундаментом наукової раціональності, античний концептуальний апарат суттєво вплинув на становлення християнської раціональності, а через це і на розвиток раціональності наукової.

3. Структура наукового пізнання нерозривно пов'язана з уявленнями про істину, яка є загалом найважливішою категорією пізнавального процесу. Уявлення про істину як регулятив наукового пізнання не може бути виведене з фактологічного рівня, і належить до перетвореного в ході секуляризації християнського вчення про істину. Фрагмент універсуму, щоб стати предметом наукового пізнання, має бути не лише переведений до ідеальної площини в контексті аксіоматичних настанов і теоретичних схем, а також з необхідністю містити в собі істину, яка підлягає експлікації в ході дослідження. Припущення необхідності існування об'єктивної істини ніяк не підтверджується та не потребує підтвердження в межах наукового мислення, так само як і необхідність для людини спрямовувати зусилля на пошук цієї істини. Натомість, ці питання докладно розглядалися в християнській теологічній думці та цілком відповідали змісту християнської епістемології, яка пов'язувала проблематику істини з сотеріологією і теорією божественного одкровення. Отже, наукова раціональність у своїй вірі в існування об'єктивної істини наслідувала християнській середньовічній теології, яка розвивала ранньохристиянське вчення про те, що повнота Істини доступна людям через виконання місії Ісуса Христа.

4. Ранні природничо-наукові теорії Нового часу спирались на схоластичну концептуалістику в питаннях істини, вважаючи, що істина міститься в світі та може бути експлікована, оскільки світ і людина, яка його пізнає, створені всемогутнім і благим Богом, який за своєю сутністю є істинним, та який зробив істину досяжною для людського розуму. Сучасна наука вже не звертається до припущення існування творця світу, втім слідом за середньовічною теологією погоджується з теорією про початок його існування, чим суттєво відрізняється від античної натурфілософії, яка вважала світ вічним і нескінченним. Високий статус епістемологічної істини в роздумах християнських мислителів зумовлений високим статусом істини онтологічної (істина невід'ємна від божественної сутності) та сотеріологічної (церква володіє повнотою спасительної істини, і християнин має пізнати цю істину). Попри відсутність експліцитного загальнохристиянського вчення про істину, загальним знаменником для християнського розуміння істини є віра в Бога як джерело Абсолютної істини та віра в те, що Церква володіє повнотою цієї істини через свою причетність до Христа.

5. Також у християнській теології було сформовано конциліарний спосіб фіксації істини консенсусом компетентних фахівців, якими в християнській спільноті є наступники апостолів – єпископи, а критерієм об'єктивності цієї істини виступала згода всієї церковної спільноти. Таким чином фіксація

об'єктивної істини стала прерогативою людського розуму та колегіального консенсусу, що й перейшло на інструментальному рівні до новочасної раціональності. Такий спосіб проголошення та фіксації істини складався з самого початку існування християнської церкви та відображений у Біблії, але детально сформувався під час розвитку богословської традиції боротьби з ересями, і зрештою втілювався в інституті вселенських і місцевих соборів. Саме ересі, що претендували на виключне володіння спасительною істиною, ставали більшим подразником для розвитку систематизованого християнського вчення, ніж язичницькі філософські вчення, до яких чимало християнських мислителів ставилися зневажливо чи навіть проявляли дослідницьке зацікавлення, тоді як із гетеродоксальними вченнями палко полемізували. Таким чином була створена протонаукова парадигма істини, яка не залежить від волі дослідника, але може відкриватися в поцейбічному світі: попри те, що фіксація істини була прерогативою церкви та зокрема соборів, сама істина, з християнської точки зору, існує незалежно від рішень церкви, і лише може бути експлікованою та зафіксованою в догматах, завдяки божественній присутності в церкві.

6. Можливість виокремлення наукового способу пізнання зі схоластичної теології виникла завдяки раціоналізації християнської традиції. Деякі мислителі (наприклад, Тертуліан) наполягали на повній відмові від нижчих за рівнем, порівняно з містичним баченням, раціональних способів осягнення істини, тоді як інші вважали за необхідне рухатися від нижчих, раціональних способів осягнення істини, до інтуїтивного сприйняття божественного одкровення. Зрештою, саме завдяки домінуванню другого підходу стало можливим розділення в схоластичній думці одкровенної та природної теології, а відтак і секуляризації природної теології та її перетворення на новочасну науку.

Раціоналізації християнської доктрини сприяла також і практика колегіальної фіксації істини на церковних соборах, де встановлювалися межі для раціональної інтерпретації вчення, відсікалися гетеродоксальні (здебільшого раціоналістичні) напрями, підбиралася раціональна аргументація на користь догматичних положень. Собор авторитетних репрезентантів повноти церкви став раціональним механізмом фіксації об'єктивної істини та витіснив у християнстві на маргінес ірраціональні способи, зокрема, пророцтво, яке було широко розповсюджено на елліністичному Близькому Сході та намагалося стати легітимним у ранньому християнстві. Соборний механізм фіксації істини завдяки колегіальному консенсусу компетентних фахівців став прототипом механізму, яким приймалися рішення в новоєвропейській науковій спільноті. Крім того, собор у християнській церкві став механізмом репрезентації доктрини назовні, оскільки не лише регулював життя спільноти, а й виступав від імені церкви перед суспільством і світською владою.

7. Наукове розуміння об'єктивної реальності та істини виходить, таким чином, з певного переліку аксіом, які ґрунтуються, в свою чергу, на християнській парадигмі. З християнства до новочасної науки перейшла впевненість у наявності в реальності істинного стану речей та істинних і незмінних закономірностей існування. Також з християнства прийшла впевненість у тому,

що людині цілком доступне повне пізнання істини щодо цих закономірностей, і наука здебільшого не намагається пояснити цю аксіому, тоді як у християнстві вона пояснювалася доволі просто, через втілення Христа. Новочасна наука, так само як і християнство, виступає проти скептичного заперечення можливості пізнання світу, і вважає обов'язком людини якомога глибше проникнення в існуючі об'єктивні закономірності. Якщо в християнській середньовічній думці відмова від пізнання істини означала добровільну відмову від спасіння душі, то новочасна наука вважає необхідність для людини пізнавати істину аксіомою та будує на ній свою діяльність, не пояснюючи її саму. Вічність і незмінність природних законів також є наслідком з християнського вчення про постійне божественне піклування щодо створеного світу. Варто зазначити, що новочасна наука пов'язана не з християнством загалом, а переважно зі схоластичною теологією, яка найближче до секулярної науки і в часовому сенсі, і за самою сутністю, отже можна вважати її умовним середнім терміном між ранньохристиянським ученням та новочасним науковим світоглядом. Цей висновок може вплинути на впевненість в універсальності наукового пізнання та пов'язаної з ним соціально-філософської аксіології.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

у фахових виданнях:

1. Єрошенко Т. В. Особливості історичного розвитку і віровчення маніхейства. Передумови виникнення перших єретичних течій / А.І. Шевченко, Т.В. Єрошенко / – Донецьк: Наука. Релігія. Суспільство. – ДонДШІ. – 2007. – № 3. – С. 3-9.

2. Єрошенко Т. В. Генетическая связь методов науки Нового времени и христианской теологии / А.И. Шевченко, Т.В. Єрошенко / – Донецьк: Наука. Релігія. Суспільство. – ДонДШІ. – 2009. – № 4. – С. 3-10.

3. Єрошенко Т. В. Боротьба з ересями в християнстві III – VII століть як джерело наукової раціональності / О.Білокобильський, Т. Єрошенко / СХІД. – 2009. – № 4 (95) – С. 97-100.

4. Єрошенко Т. В. Теоретичні та практичні відмінності парадигм старогрецької та природничої раціональності // Мультиверсум. Філософський альманах. – № 1 (89). – Київ, 2010 – С. 178-187.

5. Єрошенко Т. Наукова раціональність Нового часу як трансформований християнський схоластичний дискурс / Тетяна Єрошенко // Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Н. Скотна (головний редактор), О. Ткаченко (редактор розділу) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. – Випуск тридцятий другий. Філософія. – С.93-106.

у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз:

6. Єрошенко Т.В. Співвідношення гносеологічного та сотеріологічного в християнському вченні про істину // СХІД. – 2015. – № 4 (136) – С. 30-35.

в інших виданнях:

7. Володіли секуляризації / О. Білокобильський, В. Левицький, Р. Халіков, Т. Єрошенко та ін. / Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. – Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 240 с.

АНОТАЦІЯ

Єрошенко Т.В. Християнське вчення про істину як джерело раціональності науки нового часу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидат філософських наук за спеціальністю 09.00.09 – «Філософія науки». – Донецький національний університет. – Вінниця, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячене висвітленню шляхів перетворення християнського вчення про істину в імператив наявності та досяжності істини, що став наріжним каменем наукової раціональності Нового часу. Аналіз походження вказаної аксіоматики здійснюється на матеріалі побудов авторів перших програм науки Нового часу – Коперника, Кеплера, Декарта і Ньютона та приводить до її джерела – побудов схоластичної теології XIII-XIV ст.ст. Християнські теологи, як і перші вчені, були впевнені в наявності та відкритості істини через світоглядні переконання, що мали християнську природу та сходили до догматичного вчення про істину.

Аналіз християнських джерел та історична реконструкція процесу становлення християнської догматики дозволяють наголосити, що ядро християнського вчення про істину створюють віра в Бога як джерела Абсолютної Істини і Церкву, що володіє всією повнотою Істини, від імені якої виступає колегіальний представницький орган – собор легітимних представників окремих церков, який на основі принципу конциліарності (колегіальності) стверджує «емпіричні» формули небесної Істини – догмати, які «конкретизують» істину Одкровення.

Стверджується, що світоглядний рівень наукового знання спирається на християнські за своїм походженням аксіоми, а теоретичні побудови та факти є конкретизацією онтологічних аксіом.

Ключові поняття: істина, наукова раціональність, християнська раціональність, догматика, релігійна традиція, канон, наука Нового часу, науковий метод.

АННОТАЦИЯ

Ерошенко Т.В. Христианское учение об истине как источник рациональности науки нового времени. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидат философских наук по специальности 09.00.09 – «Философия науки». – Донецкий национальный университет. – Винница, 2016.

Диссертационное исследование посвящено раскрытию путей превращения христианского учения об истине в императив наличия и достижимости

истины, что стало краеугольным камнем научной рациональности Нового времени. Обоснование центрального положения диссертации осуществляется в два этапа, которые нашли отражение в соответствующих разделах работы. В первом – последовательно раскрываются принципиальные черты метода науки Нового времени и структура научного предмета (состоящего из мировоззренчески-аксиоматического, теоретического и эмпирического уровней). Отмечается, что направленность научного разума на теоретическое познание объективных закономерностей внешней для исследователя реальности, исчерпывающих сущность мироздания, возможны лишь благодаря императиву наличия истины и ее доступности человеческому разуму. Обосновано, что этот императив имеет аксиоматический характер (мировоззренческий уровень) и не может быть доказан в пределах инструментария науки. Анализ происхождения указанной аксиоматики осуществляется на материале построений авторов первых программ науки Нового времени – Коперника, Кеплера, Декарта и Ньютона – и приводит к ее источнику – построениям схоластической теологии XIII–XIV ст.ст. Христианские теологи, как и первые ученые, были уверены в наличии и открытости истины через мировоззренческие убеждения, которые имели христианскую природу и сводились к догматическому учению об истине. В определенной степени этот тезис обосновывается анализом парадигмального для Античности учения Платона, которое не содержало ни представлений о существовании Истины, ни метода постижения истины через познание эмпирической реальности.

Во втором разделе исследования осуществляется попытка экспликации христианского учения об истине, которое не имеет общепризнанного догматического оформления. Анализ христианских источников и историческая реконструкция процесса становления христианской догматики позволяют подчеркнуть, что ядро христианского учения об истине создают вера в Бога, как подателя Абсолютной Истины, и Церковь, обладающая всей полнотой Истины, от имени которой выступает коллегиальный представительный орган – собор легитимных представителей отдельных церквей, который на основе принципа концилиарности (коллегиальности) утверждает «эмпирические» формулы небесной Истины – догматы, которые «конкретизируют» истину Откровения. Именно в принципе концилиарной фиксации земной «проекции» Истины, который был сформирован в эпоху Соборов благодаря специфике христианской доктрины, можно увидеть прообраз рационального метода науки Нового времени.

Утверждается, что мировоззренческий уровень научного знания опирается на христианские, по своему происхождению, аксиомы, а теоретические построения и факты являются конкретизацией онтологических аксиом (одной из которых является представление о наличии и достигаемости истины). Западная наука, в таком случае, является продуктом культуры, имеющей христианские истоки, а потому его универсальность может ставиться под сомнение в культурах, которые имеют нехристианские корни.

Ключевые понятия: научная рациональность, христианская рациональность, догматика, религиозная традиция, канон, наука Нового времени, научный метод.

ANNOTATION

T.V. Yeroshenko, The Christian truth doctrine as a source of scientific rationality in the Modern Times. – Manuscript.

Thesis for the candidate degree of Philosophy in the specialty 09.00.09 of the philosophy of science. Donetsk National University, Vinnitsa, 2016.

The thesis research is devoted to disclosing the ways of transformation of the Christian truth doctrine into an imperative of truth presence and attainment, which has become the cornerstone of scientific rationality in the Modern Times. The origin analysis of these axiomatic constructions is based on formation materials of authors of the first scientific programs in the Modern Time – Copernicus, Kepler, Descartes and Newton, – which leads to its primary source – the formation of scholastic theology of the XIII-XIV centuries. Christian theologians, as the first scientists, were confident in the truth availability and openness through philosophical beliefs of the Christian nature and were limited to the dogmatic truth doctrine.

The analysis of the Christian sources and a historical reconstruction of the process of Christian dogmatic theology formation allow to outline that the core of the Christian truth doctrine creates a belief in God as the bearer of the Absolute Truth, and Church, obtaining the whole truth. On behalf of Church, a collective representative body – the cathedral of the legitimate representatives of separate churches, on the basis of conciliarism (collegiality), approves an “empirical” formula of heavenly Truth – the tenets “concretising” the Revealing truth.

Allegedly, a philosophical level of scientific knowledge is based on the Christian, in the origin, axioms.

Key concepts: scientific rationality, the Christian rationality, dogmatic theology, religious tradition, canon, Modern science, scientific method.

Підписано до друку 17.05.2016 р. Формат 60 × 84 ¹/₁₆.
Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 прим.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Видавництво «Логос»
Україна, 01030, м. Київ, вул. Богдана Хмельницького, 10, офіс 31.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 201 від 29.09.2000 р.